

egységesen megjelenő cél a szolgáltatás, termék minőségének növelése. Bizonyos esetekben az adott feladat ellátása nem megoldott, vagy megoldható ha csak az állami szektor működteti. A költség csökkenése a megvizsgált esetekben nem mindig teljesült és a szakértők általában azt is vitatják, hogy elvileg elérhető. A probléma oka monopóliumhelyzet kialakulása és a partnerek közötti felelősség megosztásának tisztázatlansága lehet. Az együttműködés tervezésekor és működtetésekor további problémát jelent a partnerek között a kockázatviselés és a hozamok megosztása is. Általában a megfelelő partner kiválasztása is probléma, valamint az is, hogy az együttműködésben ellátott feladatot milyen arányban finanszírozzák a partnerek. Az állami szerepvállalás erősen befolyásolhatja a piaci versenyt. Ha az állami finanszírozás túlzott mértékű, a partnerek indokolatlanul jobb piaci helyzetbe kerülnek. PPP-nek közvetett hozamai is vannak, például szervezeti tanulás felgyorsulása, amennyiben a partnerszervezetek kellően nyitottak. Amikor egyetem is partnerek PPP-ben érdemes megfigyelni, hogy a PPP tevékenysége milyen viszonyban van az egyetem feladatainak ellátásával. Bizonyos esetekben a PPP részben az egyetem feladatait vállalja át. Ez lehet kutatási vagy oktatási tevékenység is. Máskor a PPP az egyetem tevékenységét kibővíti, és új lehetőségeket teremt.

Illés Péter

Friss diplomás fiatalok a munkaerőpiacon

Az utóbbi néhány év egyik új társadalmi jelensége a felsőfokú végzettséggel rendelkező pályakezdők munkavállalásának nehezebbé válása. A média, a szakirodalom gyakran foglalkozik a témával, a jelenség mértékével, okaival, összefüggéseivel, részleteivel. A jelenség – megítélésünk szerint – azért került az érdeklődés homlokterébe, mert nehezen egyeztethető össze a felsőoktatás expanziójával kapcsolatos elképzelésekkel, s éppen ezért sokakat – különösen az érintett diplomásokat – váratlanul ért az új helyzet. A tapasztalatok ütközni látszanak azzal az elméleti tétellel, amely szerint a képzettség szintjének emelkedésével csökkenthető a munkanélküliség, s amelynek egyénre adaptált változata a továbbtanulásban (középfokú végzettséggel rendelkezők esetében a felsőfokú továbbtanulásban) látta a munkanélküliség elől való menekülés útját. Újabb kutatások ugyan ráirányítják a figyelmet arra, hogy például a tartós munkanélküliség fő oka sokkal inkább az egyén fizikai és mentális állapotával hozható összefüggésbe, semmint a képzettség mértékével, de a pályakezdők esetében még nem beszélhetünk erről. A korábbi összefüggés e réteget érintően még csak annyiban finomítható, hogy az oktatás és a szakképzés elengedhetetlen, de nem elegendő feltétele a munkaerőpiac rövid és hosszú távú egyensúlyának. Alkalmas a strukturális munkanélküliség csökkentésére, de kevésbé alkalmas a globális munkanélküliség kezelésére.¹ Ilyen helyzetben mind az egyénnek, mind a képzési kínálat formálójának el kell gondolkoznia a változtatás lehetőségein.

A diplomások elhelyezkedési nehézsége csak hazánkban számít új jelenségnek, a fejlett országokban évtizedek óta kimutathatók nyomai: a munkanélküliség és az alulfoglalkoztatottság. Az Egyesült Államokban ma már a jó nevű egyetemeken szerzett végzettség sem biztosíték az elhelyezkedésre, illetve képzettségnek megfelelő munkakörre. Stalder szerint az Európai Unióban megfigyelhető a diplomák leértékelődése: kevesebb

¹ Falusné Szikra Katalin (2001) Munkanélküliség és diplomás túltermelés. *Közgazdasági Szemle*, november.

bérnyereséget lehet ugyanazzal a diplomával elérni, mint korábban.² Furlong egy régebbi vizsgálatára hivatkozik, amely szerint a 16–29 évesek 60 százaléka alulfoglalkoztatottnak tekinti magát.³

A munkanélküliségi adatok azt jelzik, hogy a diplomás munkanélküliség más európai országokban, közöttük fejlett, s arányait tekintve sokkal több tanulót beiskolázó felsőoktatással rendelkező országokban sokkal súlyosabb probléma, mint hazánkban. Ennek ellenére ezek az országok nem korlátozzák a felsőoktatás kapacitását, a tanulással kapcsolatos döntést alapvetően az egyénre bízzák, ugyanakkor a tartós munkanélküliek munkaerőpiacra történő visszavezetésében gondolkodnak. Az egyént a pályaválasztás során inkább munkaerőpiaci információkkal igyekeznek támogatni, illetve a szakképzési rendszer fejlesztésével, s az egyetemi diplomák utáni nem szakképző típusú diplomák megszerzésének lehetőségével a képzési választékot igyekeznek növelni. A kétszintű képzés tervezett bevezetése is szolgálhatja ezt a célt, de ennek indítéka inkább más eredetű.

Magyarországon a diplomások magas száma, s ennek következményei lényegesen kevésbé jellemzők, mint sok más, többek között gazdaságilag fejlettebb országban.

1. táblázat: A felsőfokú képzettségű munkanélkülieknek a felsőfokú képzettségű aktív keresőkhez viszonyított aránya

Ország	Év	%	Ország	Év	%
Magyarország	2001	1,4	Írország	1999	2,7
Ausztria	2000	1,7	Szlovénia	1999	3,3
Hollandia	2000	2,0	Belgium	2000	3,3
Olaszország	2000	2,3	Németország	2000	4,2
Portugália	2000	2,3	Finnország	1999	5,0
Egyesült Királyság	2000	2,4	Szlovákia	2000	5,6
Románia	2000	2,4	Lengyelország	2000	6,6
Svédország	2000	2,5	Horvátország	1998	8,9
Csehország	2000	2,6	Spanyolország	2000	11,5
Dánia	1998	2,7	Norvégia	1998	13,2

Forrás: Ladányi Andor (2002) *A magyar felsőoktatás nemzetközi összevetésben*. Bp., Oktatókutatás Intézet. (Kézirat.)

Magyarországon a diplomások elhelyezkedésének kérdése nem csak újszerűsége miatt kapott kiemelt figyelmet az utóbbi időben, hanem mert a felsőfokú képzés kínálati férőhelyek száma rövid időn belül ugrásszerűen nőtt meg. Ezért fogalmazódik meg a kérdés, hogy vagy maga a bővülés vagy annak képzési szerkezetet és/vagy az oktatás minőségét érintő vonásai tehetők felelőssé.

A következő szakirodalmi áttekintés az ezzel kapcsolatos véleményeket foglalja össze, bemutatva magát a jelenséget, s rámutatva az okait, következményeit megfogalmazó – időnként egymásnak ellentmondó – álláspontokra.

A diplomások elhelyezkedési nehézségeit többféleképpen lehet megközelíteni. Beszélhetünk a közgazdasági, társadalmi, munkaerőpiaci és oktatási összefüggésekről, s azok országos, vagy regionális vetületeiről.

2 Stalder, Barbara (2003) Sebezhetőség és oktatás. In: *Sebezhető ifjúság*. Szeged, Belvedere.

3 Furlong, Andy (2003) Sebezhetőség és ifjúsági munkaerőpiac. In: *Sebezhető ifjúság*. Szeged, Belvedere.

A felsőoktatás expanziója és a diplomás munkanélküliség

A diplomás munkanélküliség okait, csökkentésének lehetőségeit tekintve gyakorlati és elméleti szakemberek gyakran vitatkoznak egymással, de magát a jelenséget, vagyis, hogy a diplomások elhelyezkedési lehetőségei az utóbbi két-három év során beszűkültek, s a korábbi évekhez képest nagyobb eséllyel válnak munkanélkülivé, nem vitatják. Nem vitatják annak ellenére, hogy a jelenségről, s különösen a mértékéről statisztikai szinten keveset tudunk, szinte csak a felszín jelenik meg. A munkaügyi statisztika szerint a munkanélküli diplomások korábbi 12–13 ezres szinten mozgó száma 2003 III. negyedévében 3 ezerrel emelkedett.⁴ Ebben a számban nem csak a pályakezdők vannak benne, de egy másik kimutató alapján állítható, hogy a regisztrált munkanélküli pályakezdő diplomások száma is emelkedett (2002 és 2003 júliusa között pl. 3430-ról 4839-re, vagyis több mint 40 százalékkal).

Ezzel kapcsolatban felvetődik, hogy a felsőoktatás kilencvenes évekbeli expanziója milyen mértékben tehető hozható összefüggésbe a kialakult helyzettel. A kérdés konkrétan úgy vethető fel, hogy kell-e nekünk ennyi diplomával rendelkező szakember, s ha igen, milyen összetételben?

A kérdéssel foglalkozó közgazdászok gyakran foglalkoznak a munkaerő-kereslet és -kínálat összefüggéseivel, de egyelőre nem tisztázott, hogy a munkanélküliségi ráta emelkedése a legfiatalabb (20–29 éves) iskolázott munkavállalók körében a csökkenő ütemben növekvő GDP-vel összefüggő *átmeneti* jelenség-e, vagy pedig a képzettebb munka kínálatának rugalmasabbá válásával, illetőleg a képzettebb munkavállalók iránti kereslet csökkenésével (vagy növekedésének lassulásával) hozható-e összefüggésbe. Ennek megfelelően a jelenség gazdasági háttere sem egyértelmű még,⁵ s így nem láthatók az oktatási szférán kívüli kibontakozás esélyei sem. A fenti nemzetközi adatok ugyanakkor azt jelzik, hogy egy gazdasági fellendülés inkább csak átmenetileg változtathat a helyzeten, hosszabb távon aligha.

A diplomások számának emelkedésére vonatkozó értékelések általában kétféle megközelítésűek. A *szociológiai megközelítés* a társadalmi összefüggésekkel foglalkozik. Ezzel összefüggésben rámutatnak a jelenség társadalmi előnyeire, a visszafoghatatlan tanulói igényekre, a kínálatot biztosító intézmények létszámnövekedésben való érdekelttségére, valamint a gazdaság igényelte diplomás munkaerőre. Magát a folyamatot, mint amely a demokratikus szabadságjogok egyik alapvető eleme (a tanuláshoz való jog), megkérdőjelezhetetlennek tekintik, ennek megfelelően tényként fogadják el, s csak a következményeivel foglalkoznak.⁶ Más megközelítésben a nemzetközi összehasonlítások alapján igyekeznek megválaszolni a kérdést: sok-e nálunk a diplomás.

A numerus clausus kilencvenes évek elején történő feloldása a korabbinál valóban jóval szélesebb réteg számára nyitotta meg az utat a felsőoktatásba. Ennek következményeként gyorsan nőtt mind a tanulók, mind az oklevelet szerzett fiatalok száma, aránya. A tanulók száma a kilencvenes évtized során csaknem három és féleszeresére emelkedett: 2001-ben 349 ezren, míg egy évtizeddel korábban (1990-ben) csak 108 ezren tanultak felsőfokú oktatási intézményben.⁷ Nemzetközi összehasonlításban is jelentős a változás.

4 Cszimár Gábor (2004) Mit gondol a fiatal diplomások munkanélküliségéről? *Új Ifjúsági Szemle*, tavasz.

5 Galasi Péter (2004a) Valóban leértékelődtek a felsőfokú diplomák? A munkahelyi követelmények változása és a felsőfokú végzettségű munkavállalók reallokációja Magyarországon 1994–2002. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek 3. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont – BKÁE Emberi Erőforrások Tanszék.

6 Lukács Péter (2002) *Felsőoktatás új pályán*. Bp., Oktatáskutató Intézet. (Kézirat.)

7 Ladányi Andor (2003) Az európai felsőoktatás a 1990-es években. *Statisztikai Szemle*, január.

Míg korábban a létszám tekintetében az európai rangsor végén állt az ország, az ezredfordulón már a középmezőnyben foglalt helyet.

2. táblázat: A harmadfokú képzésben résztvevő hallgatók és az oklevelet szerzett népesség a 20–24 éves korú népességhez viszonyítva (százalék)

Ország	Hallgatók		Oklevelet szerzettek ^a	
	Év	Arány	Év	Arány
Ausztria	1999/2000	56,5	1999	4,0
Belgium	1997/98	57,0		
Bulgária	1999/2000	38,6	1999	7,1
Csehország	2000/01	27,4	2000	4,1
Dánia	1999/2000	55,8	1999	10,7
Egyesült Királyság	2000/01	58,0	1997	13,0
Finnország	2000/01	85,2	2000	11,3
Franciaország	2000/01	56,1	1998	15,5
Görögország	1998/99	21,7	1997	4,3
Hollandia	1999/2000	52,4		
Horvátország	2000/01	33,9	2000	4,6
Írország	1998/99	45,7	1997	4,3
Lengyelország	2000/01	61,0	2000	10,9
Magyarország	2001/02	43,6	2000	7,2
Németország	1999/2000	45,5	1999	7,7
Norvégia	1999/2000	68,8	1997	17,7
Olaszország	1998/99	43,9	1997	3,5
Portugália	1997/98	40,8	1997	5,1
Románia	1999/2000	27,4	1999	4,7
Spanyolország	1998/99	53,7		
Svájc	1999/2000	37,9	1999	11,5
Svédország	2000/01	65,3	1999	8,0
Szlovákia	2000/01	28,2	2000	4,0
Szlovénia	2000/01	57,1	2000	10,2

^a Az oklevelet szerzett hallgatók arányára egyaránt hat a felsőfokú képzésben résztvevők, az onnan lemorzsolódók aránya, valamint a képzési idő hossza. Hosszabb átlagos képzési idejű országban csökken az adott korosztályon belül oklevelet szerzettek aránya.

Forrás: *Ladányi, 2002*, i. m.

A bővülés eredményeként a diplomás foglalkoztatottak arányában is az európai középmezőnybe tartozunk. Ugyanakkor kérdéses maradt, hogy a gazdaság fejlettsége indokol-e ennyi diplomás munkaerőt, s egyáltalán: milyen összefüggés érvényesül a gazdasági fejlettség és a diplomások foglalkoztatása között?

Ha az ország fejlettségét a GDP-vel jellemezzük, azt tapasztaljuk, hogy 22 európai országot tekintve az egy főre jutó GDP tekintetében Magyarország a 19., a munkaerőpiacon jelen lévő diplomások aránya tekintetében viszont a 15. Bár többen rámutatnak a gazdasági fejlettség és a felsőfokú képzésben tanulók arányának összefüggésére, az áttekintett forrásokban nem találtunk utalást arra, hogy a képzésben résztvevők aránya mikor felel meg a fejlettségnek, s milyen mértékű (és irányú) elszakadás milyen következményekkel

jár. Úgy tűnik, ez az összefüggés inkább csak háttérinformációként alkalmas elemzésre, s csak durva következtetések vonhatók le ennek alapján.

A gazdaságilag fejlett országokban is jelentős az eltérés a felsőfokú végzettséggel foglalkoztatottak arányában. Ráadásul nem igazán világos, hogy melyik tényező milyen mértékben befolyásolja a másikat, s milyen következmények, összefüggések jelennek meg a háttérben (pl. a diplomás foglalkoztatottak magas aránya hatással van-e a gazdasági fejlődésre, milyen mértékű az alulfoglalkoztatottság stb.).

Egyes vélemények szerint „házánk felsőfokú szakember-ellátottsága kielégítő színvonalú, főként ami az egyetemet végzetteket illeti. „...az alacsonyabban képzettek relatíve alacsony szintű foglalkoztatása miatt keletkezik igény a szükségesnél magasabban végzetek többletfoglalkoztatására”.⁸ Ez a vélemény arra utal, hogy a gazdaság valójában kevesebb felsőfokon képzett munkaerőt igényel, de az alacsonyabban képzettek rovására foglalkoztatja a diplomásokat, vagyis jelentős részük alulfoglalkoztatott (képzettségéhez képest alacsonyabb beosztásban dolgozik).

A *közgazdasági* megközelítés a gazdaság belső igényeiből levezetve igyekszik értékelni a folyamatot, meghatározni, hogy történik-e túlképzés vagy nem, s ennek a gazdasági következményeire igyekszik választ adni.

A különböző munkakörökre vonatkozó számítások azt mutatják, hogy a túlképzettek aránya már 1995-ben (tehát akkor, amikor még óriási kereslet mutatkozott a diplomás munkaerőre) növekedésnek indult, s 2002-ben már meghaladta az alulképzetteket.⁹ E számítások szerint a végzettségüknél alacsonyabb munkakörben dolgozó diplomások aránya az ezredfordulón meghaladta a 20 százalékot, ami lehetővé tette az alacsony diplomás munkanélküliséget, ugyanakkor e réteg kiszorította a munkahelyekről az alacsonyabb képzettségűeket.

Az expanzió háttere: a diploma munkaerőpiaci előnyei

A felsőfokú tanulásban való részvétel növekedése kapcsán nem csak arról beszélhetünk, hogy a korábban, a numerus clausus időszakának potenciális tanulási igénye tényleges tanulási lehetőséggé formálódott, hanem arról is, hogy a felső fokon történő tanulásnak konkrét gazdasági jellegű céljai is vannak. Nem véletlen, hogy a szakirodalom a felsőfokú képzést egyre inkább szakképzésnek tekinti, az egyén ugyanis közvetlen munkaerőpiaci eredményeket vár a tanulástól.

A különböző szintű végzettséggel rendelkezők munkanélküliségi adatainak összehasonlítása egyértelműen magyarázza az expanziót a kereslet oldaláról. Nagy általánosságban ugyanis igaz, hogy minél magasabb végzettséggel rendelkezik valaki, annál jobbak a munkaerőpiaci esélyei, vagyis az egyén a tanulással még akkor is javítja saját esélyeit, ha a felsőfokon történő továbbtanulás sem jelent biztos garanciát az elhelyezkedésre. Jól példázza ezt a helyzetet az a hazai és észak-amerikai összehasonlító vizsgálat, mely szerint mindkét országban épp azokban a térségekben a legnagyobb a felsőfokú továbbtanulás mértéke, amelyekben magas a munkanélküliség.¹⁰ Ugyanakkor nemzetközi adatok azt

8 Vámos Dóra (2002) *A diplomások iránti szükséglet és a felsőoktatás*. Bp., Oktatáskutató Intézet. (Kézirat.)

9 Galasi Péter (2004b) Túlképzés, alulképzés és bérhozam a magyar munkaerőpiacon 1994–2002. Budapesti Munkagazdaságtani füzetek 4. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont – BKÁE Emberi Erőforrások Tanszék.

A vizsgálat módszerei szerint egy-egy munkakörhöz egy bizonyos végzettségi szintet rendeltek, s így vizsgálták a felsőfokú végzettséget igénylő munkaköröket.

10 Berde Éva – Petrő Katalin (2000) A munkanélküliség paradoxona. *Statistikai Szemle*, No. 7.

bizonyítják, hogy ez az összefüggés nem érvényesül törvényszerűen, előfordulhatnak olyan tényezők, amelyek „torzítják”. 1992-es adatok szerint például 24 fejlett országból 6-ban több volt az egyetemet végzett munkanélküliek aránya, mint az egyéb felsőfokú végzettségűek között, három országban pedig még a középfokú végzettségűek is jobb helyzetben voltak az egyetemet végzetteknél.¹¹ A hazai adatokban ilyen kivételek nem mutatkoznak: a felsőfokon képzettek a kilencvenes évek eleje óta folyamatosan a legkedvezőbb helyzetben vannak a munkaerőpiacon.

Közgazdászok rámutatnak arra, hogy a diploma nem csak az elhelyezkedési esélyeket javítja, hanem kereseti előnyt is jelent egyben. E kereseti előny (más megfogalmazásban bérr prémium, vagyis az alacsonyabb végzettségűekhez viszonyítva a magasabb végzettséggel elérhető jövedelemtöbblet) számítására különböző módszereket dolgoztak ki közgazdászok (eltérés alapvetően a viszonyítási alap tekintetében van). A hazai adatok minden esetben azt mutatják, hogy a diplomás álláshelyek lassú telítődése ellenére még a legutóbbi időben sem csökkent a bértöbblet, csak növekedési üteme lassulásáról beszélhetünk.¹² Mindez az egyén szempontjából fokozottan indokolja a továbbtanulást, sőt az ezzel kapcsolatos anyagi áldozatvállalást is, hiszen a befektetett tőke várhatóan megtérül – még ha nem is minden esetben a remélt mértékben.

Kérdés, hogy milyen mértékű diplomás munkanélküliség esetén érdemes még a tanulásba pénzt, időt fektetni. A jelenlegi adatok arra utalnak, a diplomás álláshelyek korlátozott volta a képzett munkaerő egy részét olyan megoldásokra kényszeríti, amely nem felel meg maradéktalanul az igényeinek, de amely mégis lehetővé teszi, hogy bent maradjon a munkaerőpiacon. A kereseti igények mérséklése, a lakóhelytől távoli munkavállalás vagy a képzettségnél alacsonyabb munkakör betöltése azon kompromisszumok közé tartozik, amelyeket a hazai diplomások, így a frissdiplomások egy része is kénytelen időnként megkötni.¹³

E kompromisszumok kétségtelenül lehetővé teszik az egyén számára a munkaerőpiacon való bennmaradást, de vajon megtérül-e a tanulás? Az elmúlt évekre való számítások egyértelműen igazolták, hogy a túlképzettség bérhozama még akkor is pozitív, ha a diplomás ilyen munkakörben kénytelen elhelyezkedni, vagyis a tanulás révén még ilyen esetben is bértöbblet érhető el. Ebből arra lehet következtetni, hogy a munkaerőpiacon nem csak a szaktudást értékeli, hanem azokat a kompetenciákat is, amelyek e képzett, pontosabban „túlképzett” réteget ténylegesen, vagy feltételezhetően jellemzik.¹⁴

Mindezek együtt azt eredményezik, hogy az egyén számára a tanulás kifizetődő, s ha nem is képes mindenki a tanulás lehetőségeit hasonló mértékben kiaknázni, a tovább nem tanulókhöz képest még így is előnyt jelent.

Az elmondottakhoz tegyük hozzá, hogy ezek a számítások a közelmúltra vonatkoznak, vagyis arra az időszakra, amikor még kevésbé telítődött a diplomás munkaerőpiacon, így feltételezhető, hogy a tanulás várt és tényleges eredménye (ha tetszik: hozama) közötti eltérés a jelenleginél csekélyebb volt. Ráadásul az újonnan megfigyelhető elhelyezkedé-

11 Falusné i. m.

12 Varga Júlia (2004) Bokros Lajos 21 pontja az oktatásról. *Élet és irodalom*, március 5.; ill. Galasi 2004a i. m.

13 Ezzel összefüggésben utalhatunk a *Figyelő* egyik cikkére (Molnár Zsuzsanna: Diplomásdömping – állástalan jogászok, közgazdászok. 2003. szeptember), amely szerint a kelet-magyarországi megyékből – ahol a diplomások elhelyezkedése a legnehezebb – jelentős az elvándorlás a főváros irányába. Ugyanitt egy munkaerő-közvetítő cég vezetője állítja, hogy a bérigény csökkentése is lényegesen csökkentheti a munkanélküliség idejét.

14 Galasi 2004b i. m.

si problémák még nem befolyásolhatták az évekkel korábbi, a továbbtanulásra vonatkozó egyéni döntéseket.

A képzési kínálat és a munkaerőpiac

Az eddigiek során utaltunk a diplomás munkaerő-kínálat növekedésére, a kereslet beszűkülésére, de nem foglalkoztunk azzal, hogy okozhatták-e ezt a felsőoktatás strukturális zavarai. A túlképzést, mint lehetséges okot a szakemberek többsége nem tudja értelmezni a társadalom szempontjából, az egyén szempontjából pedig látjuk, hogy nem beszélhetünk erről. Kérdés, hogy a felsőfokú képzés adott szintek szerinti szerkezete, szakmai szerkezete, illetve a képzés minősége milyen mértékben befolyásolhatja a munkaerőpiacot.

A képzés vertikális szerkezete

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a kilencvenes évek eleje óta a képzésben való részvétellel a képzési szintek összefüggésében átrendeződött. A főiskolai képzésben való részvétellel súlya jelentősen megnőtt, amit alapvetően a *levelező* főiskolai képzésben résztvevők számának átlagosnál nagyobb arányú növekedése eredményezett.¹⁵ Ez az arányeltolódás utal egyrészt a rövidebb idejű képzések iránti igényekre, másrészt a munka melletti tanulás igényére. Ezzel összefüggésben rá kell mutatnunk arra a jelenségre, hogy háttérbe szorulnak a korábbi klasszikus tanulmányi utak: a tanulásból a munka világába történő átmenet (*transition*) hosszú időt, egyes vélemények szerint jellegzetesen mintegy 10 évet vesz igénybe. Az átmenet egyre inkább lehetséges része a tanulás melletti alkalmi ill. részdíjs munka, s megnő a jelentősége a tanulmányok megszakításának, a munkaerőpiacról az oktatásba való visszatérésnek és a munka (főállású munka) melletti tanulásnak is.¹⁶ Erre utal az is, hogy 2001-es adatok szerint a felsőfokú képzésre felvett hallgatók 45 százaléka 22 éves vagy idősebb, 28 százaléka pedig 25 éves vagy annál idősebb, s több éves munkaviszony után kezdi meg felsőfokú tanulmányait.¹⁷ A végzett diplomásokra vonatkozó 1999-es felmérés is megerősíti ezt: a végzettek mindössze 60 százaléka kezdte meg tanulmányait az érettségi évében.¹⁸ Gyakorlati szakemberek is utalnak arra, hogy a munkaerőpiac egyre inkább megköveteli a szakmai gyakorlatot a diplomások esetében, s ez szintén az átmenet korábbiól eltérő formáját igényli.

Mindez összefüggésbe hozható a nemzetközi tapasztalatokkal is: a felsőoktatás expanziója elsősorban azokban az országokban volt jelentős, ahol a rövid idejű felsőfokú képzések elterjedtek.¹⁹ Magyarországon ugyanakkor csak a főiskolai képzés iránti igény jelzi ezt, mert az akkreditált felsőfokú szakképzés elterjedése még várat magára. A képzés csak 1998-ban indult, s arányait tekintve ma is jelentéktelen (2001-ben a felvett hallgatók 4,5 százaléka került ebbe a képzési formába).

A rövid idejű, a gazdaság igényeire jobban koncentráló, esetleg kifejezetten a gazdasággal együttműködve képző intézményrendszer talán hatékonyabban működtethető, mint a jelenlegi. A szomszédos Ausztria esete legalábbis ezt bizonyítja. Ott a kilencvenes évek közepén német mintára hozták létre az ún. szakfőiskolákat, kifejezetten az akadémiai

15 Hrubos Ildikó (2002) *Strukturális változások: nemzetközi trendek, hazai folyamatok*. Bp., Oktatókutató Intézet. (Kézirat.)

16 Galasi Péter – Timár János – Varga Júlia (2004) *Pályakezdő diplomások a munkaerőpiacon*.

17 Lukács i. m.

18 Galasi – Timár – Varga i. m.

19 Ladányi 2002, ill. Hrubos i. m.

képzést megtestesítő egyetemi képzés dominanciájának oldására.²⁰ Hogy e képzés hazai hiánya milyen mértékben okozója a diplomások elhelyezkedési nehézségeinek, egyelőre nem látható. A munkanélküliségi adatok, illetve a korábban már említett bértöbblet számítások azt jelzik, hogy a magasabb végzettség megszerzése kifizetődő az egyén számára. Hogy a társadalom számára a jelenlegi képzési szerkezet jelent-e veszteséget, s ha igen mekkorát, arról a megismert szakirodalom alapján nem tudunk állást foglalni.

A képzés szakmai szerkezet és a munkaerőpiac

A szakemberek egy része a képzési szerkezetet teszi felelőssé a diplomás munkanélküliségért. Statisztikai adatokkal bizonyítják, hogy a hazai felsőoktatás szakmai szerkezetét tekintve korszerűtlen, nem alkalmazkodik a valós igényekhez. Elsősorban a más országokhoz képest magas arányú pedagógusképzést, a más ágazatokhoz képest nem túl jelentős, de más országokhoz képest magas, s valamelyest növekvő arányú agrárképzést, valamint a kifejezetten alacsony természettudományos, illetve nemzetközi összehasonlításban alacsony (bár az utóbbi évtized során gyorsan bővülő) közgazdasági képzést említik.²¹ Utalnunk kell ezek térségi vonatkozásaira is. A rendszerváltás óta a felsőoktatás kínálatának mértékében és szerkezetében a területi különbségek csökkentek ugyan, ugyanakkor a gazdaságilag elmaradott térségek két olyan szakterületre koncentrálták a fejlesztéseket (pedagógusképzés és agrárképzés), amelyek – mint említettük – túlzott súlyt képviselnek az országban, s a képzés munkaerőpiaci indítéka sem rajzolódik ki.²²

A szakmai szerkezet vonatkozásában utalnunk kell arra, hogy egyes képesítések nem csak egy-egy szakterületen teszik lehetővé az elhelyezkedést, hanem vannak jól és kevésbé konvertálható, s ugyanígy könnyen illetve nehezen helyettesíthető képzettségek is. Ennek megfelelően nagyon nehéz a képzési igények számbavétele a munkaerőpiac igényeivel összefüggésben.²³ Leginkább az elhelyezkedési nehézségekre vonatkozó adatok jelzik, hogy melyek a legkritikusabb szakterületek. Agrárvégzettséggel például valóban nagyon nehéz elhelyezkedni, de az egyébként nagyon alacsony arányban részesező természettudományos végzettség sem igazán piacképes.²⁴ E két szakterület helyzete utal arra, hogy a hazai felsőoktatás sok esetben nem jól reagál a munkaerőpiac mozgásaira, de arra is, hogy a nemzetközi összehasonlításokból nehéz egyértelmű következtetéseket levonni.

Kétségtelennek látszik, hogy a felsőoktatás és a gazdaság igényei közötti kapcsolat laza, áttételes, s a szakmai kínálat nem vezethető le a gazdaság, vagy akár a hallgatók igényeiből. Ugyanakkor a munkaerőpiaci információk nem arra utalnak, hogy a szakmai szerkezet (legalábbis ilyen durva megközelítésben) befolyásolná a diplomások elhelyezkedését, s ez lenne okozója az utóbbi évek munkaerőpiaci nehézségeinek. Gyakorlati szakemberek meglátása szerint minden nagy szakterületen jelentős a túlképzés, vagyis a képzési szerkezet átalakítása – legalábbis globálisan – nem befolyásolná a diplomások elhelyezkedési esélyeit. Nagy szakterületekben gondolkodva azt lehet mondani, hogy bármelyik irányba toródna el a képzési szerkezet, az alapvetően csak a munkanélküliek szakképzettségi összetételét módosítaná elsősorban.

20 Györgyi Zoltán (1995) Felső-középfok és felsőoktatás. *Educatio*, No. 3.

21 Ladányi 2002 i. m.

22 Forray R. Katalin (2002) Térszerkezeti változások. Bp., Oktatáskutató Intézet. (Kézirat.)

23 Vámos i. m.

24 Galasi – Timár – Varga i. m.

4. táblázat: A főiskolán és egyetemen tanuló nappali hallgatók megoszlása tanulmányi ág szerint

Tanulmányi ág	1990		2000		Változás %
	Fő	%	Fő	%	
Műszaki	18 136	23,6	42 831	24,3	236,2
Mezőgazdasági	4 524	5,9	11 127	6,3	246,0
Közgazdasági	7 184	9,4	28 073	15,9	390,8
Orvosi	6 646	8,7	7 573	4,3	113,9
Gyógyszerészi	1 193	1,6	1 404	0,8	117,7
Egyéb egészségügyi	1 430	1,9	4 807	2,7	336,2
Állatorvosi	517	0,7	928	0,5	179,5
Bölcsészettudományi	5 712	7,4	24 563	13,9	430,0
Jogi és államigazgatási	3 594	4,7	10 303	5,8	286,7
Természettudományi	4 991	6,5	11 537	6,5	231,2
Tanárképző főiskolai	9 856	12,8	12 992	7,4	131,8
Tanítóképző főiskolai	5 607	7,3	8 513	4,8	151,8
Óvodapedagógiai	1 597	2,1	2 030	1,2	127,1
Testnevelési	472	0,6	723	0,4	153,2
Művészeti	2 156	2,8	3 107	1,8	144,1
Hittudományi	1 068	1,4	3 731	2,1	349,3
Egyéb	2 100	2,7	1 964	1,1	93,5
Összesen	76 783	100,0	176 206	100,0	229,5

Forrás: Hrubos 2002, i. m.

A diploma értéke

Rendszeresen találkozni olyan nézetekkel – nem annyira tudományos megközelítésben, mint az oktatásban foglalkozók véleményeként –, mely szerint a felsőoktatás tömegesedése a diploma értékének csökkenéséhez vezet. Hogy milyen tudást fed a diploma, azt számszerű adatokkal nem lehet kimutatni. Nyilvánvaló, hogy a fajlagos (egy hallgatóra eső) költségek csökkenése következtében, valamint a korábbinál gyengébb tanulók felsőoktatásban való megjelenése eredményeként más lehet a diploma értéke, mint egy évtizeddel korábban. Kétségtelen ugyanakkor, hogy új szakok jelentek meg, s a képzés tartalma is változhatott ebben az időszakban.

A diploma értékét jelezheti a munkaerőpiac, de mint Vámos Dóra utal rá,²⁵ ez sem lehet egyértelmű értékmérő: a specializált tudásanyag a közvetlen elhelyezkedést segítheti – s ezt lehet valamelyest mérni –, de a pályamódosítás esélyeit szűkíti. A kétféle igénynek a képzés nem tud egyidejűleg teljesen megfelelni, vagyis nincs egyértelműen használható mérce.

A közvetlen piaci megmértetés azonban fontos szempont. Több közgazdász kutató úgy látja, hogy a diploma értéke nem csökkent. Jelzik ezt egyrészt azok az adatok, mely szerint a diploma hiánya hátrányt jelent a munkaerőpiacon, de jelzik azok a kutatások is, amelyek szerint az idősebb korosztály bérkereseti előnye az utóbbi évtizedben csökkent – vagyis a frissebb diplomák értéke nőtt.²⁶ E kutatási eredmények mellett nem mehetünk el még akkor sem, ha feltételezzük, hogy a frissdiplomások elhelyezkedésében, jövedelmében nem pusztán a diploma, hanem más, nem a diploma révén megszerzett tudás-

²⁵ Vámos i. m.

²⁶ Falusné, ill. Galasi 2004a i. m.

ra, kompetenciára vonatkozó tényezők (pl. terhelhetőség) is szerepet játszanak. Egyes információk szerint az a kép rajzolódik ki, hogy frissdiplomások elhelyezkedési esélyeit néhány olyan kompetencia (nyelvtudás, informatikai tudás, kommunikációs készség) növeli, amelyet a jelentősebb foglalkoztatók az idősebb korosztály esetében hiányolnak, s különösen hiányoltak a kilencvenes évek elején (*Figyelő*, 2003. dec. 18. *Nem reménytelen*). Ugyanakkor nem látható, hogy szakmai tudásban mit nyújt a hallgatók számára a felsőoktatás, illetve miként értékeli ezt a tudást a munkaerőpiac.

A jövő

A diplomával rendelkezők növekvő munkanélküliségével a jövőben komolyan kell számolni. Vannak kutatók, akik szerint ez a többlet jól prognosztizálható, s a prognózisok információként szolgálhatnak a pályaválasztók számára.²⁷ Más kutatók kétségbe vonják ezt a lehetőséget, mert úgy látják, hogy a diplomások iránti munkaerőpiaci igény nem becsülhető.²⁸ (A két nézet mögött egymással rivalizáló elméletek is felfedezhetők, név szerint az emberi tőke elmélet illetve az ún. szűrő elmélet.)

Hogy a kétségkívül létező egyéni problémákkal foglalkozni kell-e társadalmi szinten, s ha igen, hogyan, arról megoszlanak a vélemények. Elméleti kutatások (pl. Green)²⁹ s a külföldi tapasztalatok egyaránt arra utalnak, hogy a folyamat megállíthatatlan, s ennek természetes velejárója a diplomával rendelkezők nehezebb munkaerőpiaci helyzete.

A közvetlen beavatkozást általában hazai szakemberek sem tartják indokoltnak és/vagy megvalósíthatónak. Van olyan kutató, aki úgy látja – s ezt számszerű kutatások is alátámasztják –, hogy a felvételi keretszámok korlátozása alapvetően a diplomások (indokolatlanul túlzott) kereseti előnyének megtartását szolgálná más rétegek rovására, de egyéni döntésen alapuló korlátozást szükségesnek lát. Ennek a tandíj lehet az alapja, mert az a befektetett tőke és a várható hozam alapján készíti az egyént a felsőfokú tanulással kapcsolatos racionális döntésre.³⁰

Mások az akkreditált felsőfokú szakképzés fejlesztésében látják a munkaerőpiac igényeihez a jelenleginél jobban alkalmazkodó munkaerő képzését,³¹ de olyan vélemény is megfogalmazódott, hogy nem a bejutást, hanem a kimenetet kell szigorítani, emelve ezzel a diploma értékét, s csökkentve a munkaerő-kínálatot.³² Sokan a képzés szakmai szerkezetének változásától várnak eredményt, de ennek mikéntjére sincs egyértelmű javaslat.

Mint ezekből a véleményekből látszik, nem rajzolódik ki egységes irányzat, részben azért, mert – megfelelő kutatások hiányában – sok kérdésre ma még nincs válasz. Foglalkoztatási és bér adatok rendelkezése állnak, jó következtetések levonhatók ezekből, de kevésbé láthatók azok a tényezők, amelyek az egyén döntéseit befolyásolják akár a pályaválasztáskor, akár a munkaerőpiaci elhelyezkedéskor. Ugyanígy keveset tudunk a *transition* időszakáról, vagyis a tanulás és a munkaerőpiac közötti többéves átmenet részleteiről, s szükség lenne a frissdiplomások munkaerőpiaci tapasztalatainak szociológus feldolgozására is.

Györgyi Zoltán

²⁷ Vámos i. m.

²⁸ Lukács i. m.

²⁹ Green, Thomas F. (1980) Az oktatási rendszer viselkedésének előrejelzése. (Predicting the Behavior of the Educational System.) In: *Oktatási rendszerek elmélete*. Bp., OKKER.

³⁰ Varga i. m.

³¹ Falusné i. m.

³² Csizmár i. m.